

JOGI FÓRUM PUBLIKÁCIÓ

EÖTVÖS LORÁND TUDOMÁNYEGYETEM ÁLLAM- ÉS JOGTUDOMÁNYI KARA

Amerikai hatások a magyar jogtörténetben

Különös tekintettel a büntetőjogra

Évfolyamdolgozat

Szerző: Tóth Péter

II. évfolyamos joghallgató

Konzulens: dr. Képes György

Budapest

2011

Tartalomjegyzék

Az Amerika-kép kialakulása.....	3
Magyarország és az Egyesült Államok	3
Az Amerikával való kapcsolat jelentősége.....	4
Az Amerika-kép reformkori forrásai.....	5
Az Amerika-járók.....	5
A sajtó.....	8
Az Amerika-kép hatása a börtönügyre.....	10
Az amerikai minták.....	10
A kodifikáció előzményei.....	12
Az 1843-as törvényjavaslat.....	14
Amerikai és magyar közös vonások.....	19
A mintakövetés véget ér.....	21
Az 1843-as javaslat sorsa.....	21
Irodalomjegyzék.....	24

Az Amerika-kép kialakulása

Magyarország és az Egyesült Államok

Széchenyi István írja a Hitelben, hogy: „minden, akármit mondjunk, csak valamelyes kölcsönvétel, plagiarismus segítségével megyen elő, s ki-kí választ magának mestert, példányt, előképet”¹. Nincs ez másképpen Magyarország reformkori történetében sem. Pár évtized alatt óriási fejlődésről tett tanúbizonyságot az ország, megszűntek benne a középkorra jellemző állapotok. A mester, a példakép pedig vitathatatlanul az akkor alig egy fél évszázada megalakult Amerikai Egyesült Államok volt, egy olyan állam, amely már olyan sokat fejlődött olyan kevés idő alatt műveltségben és gazdagságban, hogy azzal sikerült kivívnia Európa és benne a magyar közvélemény bámulatát is.

Az Amerika kép közvetítésében pedig nélkülözhetetlen szerepet játszottak az Újvilágot megjárt európai, s azon belül is főleg a magyar utazók beszámolóí. Ahogy Széchenyi írja: „Amerikáról nem lesz tökéletes ismertetünk”, amíg nem voltunk Amerikában.² Az Észak-Amerikát megjáró magyarok története pedig egészen Amerika felfedezéséig nyúlik vissza. Könnyen lehet, hogy már a Grönlandi Sagában említésre kerülő, Kr. u. 1000 körül Leif Ericsonnal együtt Amerikába utazó Tryker személyében is egy „korai magyar Amerika-járót” fedezhetünk fel. A nevében található első tag, a türkö ugyanis a magyarok gyakori középkori megnevezése volt. Annál biztosabb viszont, hogy elérte Amerika (azon belül is: Újfundland) partjait Budai Parmenius István 1583-ban. A humanista költő a híres felfedezőnek, Humphrey Gilbertnek lett útitársa s - ami még fontosabb - egyben az expedíciójának krónikása is, végül sajnos még abban az évben Nova Scotia zátonyain lelte halálát.³

1 Széchenyi István: Hitel, Pest, 1830, Petrózai Trattner J. M. és Károlyi István Könyvnyomtató-Intézete, 128.o.

2 Széchenyi István: Hitel, Pest, 1830, Petrózai Trattner J. M. és Károlyi István Könyvnyomtató-Intézete, 127.o.

3 Gál István: Magyarország és az angolszász világ, Gál Ágnes - Gál Julianna - Frank Tibor (szerk.), Budapest, 2005, Argumentum Kiadó-OSZK, 230.o.

Az amerikai-magyar kapcsolatokat erősíti John Smithnek, Új-Anglia tengernagyának és Virginia kolónia vezetőjének története is. Smith, akinek szobra ma is áll Jamestownban és alakja többször is megfilmesítésre került, Duc de Merceur magyarországi törökellenes hadjáratában vett részt, s a csataterén véghezvitt tetteiért erdélyi nemességet kapott Báthory Zsigmondtól.⁴ S e történet nem volt ismeretlen a reformkor magyar közvéleményének azon része számára, akik olvasták Bölöni Farkas Sándor könyvét és benne Kapitány Smith és Pocohanta történetét. Márpedig az Utazás Észak-Amerikában a reformkor szinte kötelező olvasmánya, a haladó ifjúság Bibliája volt. A 18. század végétől a 19. század elejéig még csak magyar nyelvű leírások, fordítások számoltak be Amerikáról, az 1820-as évektől kezdve azonban már eredeti beszámolókból értesülhetett az Egyesült Államok helyzetéről az olvasóközönség. Hazatérő utazók, mint Bölöni Farkas Sándor igyekeztek műveik révén meghonosítani az Újvilágban tapasztalt társadalmi vívmányokat, kellemesebb körülményeket.

Az Amerikával való kapcsolat jelentősége

Amerika a gyakorlóterepe volt a felvilágosodás természetjogon alapuló elveinek, és sikeres példája tette lehetővé az 1830-as, 40-es években Magyarországon ezen elvek újravállalását a francia forradalom megrázkódtatásai után, annak ellenére is. Az Egyesült Államok mintája két gondolatot ültet el vagy erősít meg mindennél világosabban a magyar közvéleményben: a függetlenségét és a demokráciáét. Mindazonáltal Amerika a józan ész, a racionalitás, a praktikum hazája, hibát követnének ezért hát el, ha képeinek jelentőségét pár eszmény gyakorlati megvalósulás nélküli, filozófiai síkon történő megjelenésében látnánk. Amerika az „egészen száraz észnek adott uraságot szerkezetében”, alkotmánya pedig „hengeróra műhöz hasonlít, melynek biztos tengelye (...) polgári egyenlőség gyémánt terepén forog”.⁵ Ugyanerre a megállapításra jut Széchenyi is a Kelet Népe hasábjain: „Pillantsunk az amerikai szövetség népére. Valljon mi oka eddigelé sehol és soha nem tapasztalt, aránylag olly rövid idő alatti, bámulásra méltó előmenetelének?” Az ok nem más, „mint az, hogy az északamerikai nép (...) a szívömlések és képzeleti bábok tévutain nem igen kalandozik, de legtöbbször az értelem körébül igazgatja magát”.⁶

4 Bölöni Farkas Sándor: Utazás Észak-Amerikában, Kolozsvár, 1835, ifj. Tilsch János, 307-315.o.

5 Kuthy Lajos: Polgári szózat Kelet népéhez, Pest, 1841, Heckenast, 52-56.o.

6 Széchenyi István: A Kelet Népe, Pozsony, 1841, Wigand, 153.o.

Ezzel párhuzamosan tolódott el fokozatosan a harmincas évek elejének Egyesült Államok iránti érdeklődése az elméleten túli, gyakorlati megvalósítás egyre nagyobb igénye felé a negyvenes évekre. Szemléletes példa erre a harmincas években megjelent könyvek, Tocqueville magyar nyelvre lefordított műve az amerikai demokráciáról, valamint Bölöni Farkas Sándor élményszerű beszámolója észak-amerikai utazásáról és az 1840-ben útnak induló Mokcsai Haraszthy Ágoston könyve közötti szembetűnő különbség. Míg az előbbieket sokkal inkább ihletői, mintsem útmutatói a változásoknak, addig utóbbinak már nem titkolt szándéka, hogy praktikus kézikönyv legyen az Egyesült Államokra üzleti, gazdasági terepként tekintőknek, s így bármely gondolatmenetet habozás nélkül szakít meg egy-egy amerikai mérték, pénz, árucikk ismertetésének a kedvéért.

Az Amerika-kép reformkori forrásai

Az Amerika-járók

A harmincas évek elején az Egyesült Államokba utazó magyarok közül Nagy Károly az, akinek útja azonnali gyakorlati hasznot eredményezett Magyarország számára. Nagy Károly, akit 1832-ben - utazása előtt nem sokkal választottak az Akadémia levelező tagjává, Philadelphiában felvette a kapcsolatot az Amerikai Filozófiai Társasággal. Az újonnan megszületett összeköttetés az Akadémia és a Filozófiai Társaság között rendszeres levélváltással folytatódott, és gyorsan gyümölcsöző kapcsolattá fejlődött. Nagy Károly felajánlotta a bécsi Ploessel cég egy mikroszkópját, valamint katalógusát a Filozófiai Társaság számára, s 1843-as hazaútjakor már ő is hozta magával a Filozófiai Társaság 1770 óta megjelent évkönyveit.

De talán ennél is fontosabb a Társaság titkárának, James Mease-nek a szintén Nagy Károly közvetítésével küldött könyvajándéka, benne két kötet a pennsylvaniai büntető kódexről, illetve börtönökről (Observations on the penitentiary system and penal code of Pennsylvania, with suggestions for their improvement, Philadelphia, 1828; First and second annual reports of the inspectors of the eastern state penitentiary of Pennsylvania, Philadelphia, 1831.).⁷ Az intézményesített kapcsolatfelvétel mellett, a hazai közvélemény Egyesült Államokról alkotott képét

is bővítette Nagy Károly. A Társalkodó hasábjain rendszeresen jelentek meg Nagy Károly testvérének hazaküldött levelei, mint úti beszámolók.

Az Egyesült Államokban az 1830-as években megfordult magyar utazók közül a legnagyobb hatású aligha vitathatóan Bölöni Farkas Sándor volt. Bölöni Farkas 1831-ben járt Amerikában, s útjáról írt könyve az Utazás Észak-Amerikában a cenzúrán átcsúsztatva már 1834-ben megjelent a széles olvasóközönség számára. (A második kiadástól a mű tiltólistára került.) Bölöni Farkas műve egy évvel megelőzte még a francia Alexis de Tocqueville A demokrácia Amerikában című gyorsan elhíresült művének első kiadását is.

A Tocqueville mű Fábrián Gábor általi magyar fordításának kiadására csak 1841-44-ben került sor, s az általa közölt szemelvényekből is leghamarabb 1838-39-ben ismerhette meg a művet a magyar nyelvű olvasóközönség. S bár a franciául tudó, művelt, értelmiségi réteg elméletileg évekkel korábban hozzáférhetett a műhöz, a gyakorlatban ez valószínűleg nagyon kevés ember esetében történt így, hiszen még a Széchényi István könyvtárában megtalálható két francia nyelvű példány közül is 1838-as dátum szerepel a korábbi.⁸ A magyar közvélemény döntő része így Bölöni Farkas könyvéből olvashatott elsőként és sokáig egyedül az amerikai demokrácia működéséről.

Tocqueville később azt írja nagyhatású könyvével kapcsolatban: „Amerikáról szóló munkámban (...) bár ritkán említem, egyetlen oldalt sem írtam anélkül, hogy ne gondoltam volna Franciaországra, hogy ne képzeltem volna hazámat magam elé”. Ugyanez legalább ennyire igaz Bölöni Farkasra, akinek „az a szerencsétlensége van, hogy hazája' emlékét is mindenütt viszi magával,”⁹ de műve éppen ezért mutat túl jelentősen egy élménybeszámoló gondolatvilágán. A vallások szabadságát, az iparosodottság magas fokát, a középületeket, az újságokat vagy az amerikai iskolákat szemlélve nem tudja nem észrevenni az Újvilág és hazánk között feszülő különbségeket, s ha lehet, a valóságnál még kontrasztosabbra festi ezeket a képeket.

Bölöni Farkas Sándor tovább bővíti, színesíti az Egyesült Államokról alkotott kép ismeretanyagát a börtönök részletes leírásával is. A bemutatás alanyául szolgáló massachusettsi állami fegyintézetet Charlestownban pedig véletlenül éppen aznap tekinti meg, amikor „francia

⁸ Gál István: Magyarország és az angolszász világ, Gál Ágnes - Gál Julianna - Frank Tibor (szerk.), Budapest, 2005, Argumentum Kiadó-OSZK, 713.o.

⁹ Bölöni Farkas Sándor: Utazás Észak-Amerikában, Kolozsvár, 1835, ifj. Tilsch János, 121.o.

biztosok” - köztük egy az Alexis-Charles-Henri Clérel de Tocqueville nevet viselő - is ott tartózkodnak. Az amerikai börtönállapotokat látva, itt sem marad el a hazára reflektáló kritikai hangvétel: „nálunk a fogházak a megromlott erkölcsök szemétházai, hová egy időre kihányatik a társasági életet megvesztegető rothadt rész (...) hol a fogoly a botozások közt, megutállva a bosszúálló törvényeket s az (...) emberiséget, uj elkeseredéssel tér meg az életbe, visszabosszulni az őtet üldözőket”.¹⁰ A börtönállapotokra történő rövid kitekintés mellett pedig alkotmánytörténeti jelentőséggel is bír az a tény, hogy Bölöni Farkas e művében elsőként közli magyar nyelven a Függetlenségi Nyilatkozatot és az alkotmányozás mintájául is szolgáló New Hampshire-i alkotmányt.

Bölöni Farkas Sándor tehát közvetlenül is jelentősen hozzájárult a reformkori Magyarországon lévő Amerika kép bővüléséhez és színesítéséhez, de ez sem mérhető műve révén közvetve kifejtett hatások nagyságához. „Mihelyt Bölöni Farkas Sándor utazásának leírásában a hazát az amerikai büntetőrendszerre figyelmessé tevő, azonnal az ügy számtalan lelkes pártolókra talált” - írja Eötvös József és Lukács Móric közös munkájukban a Fogházjavítás-ban (1842). Berzsenyi Dániel Bölöni Farkas hatására ír Washington demokráciájáról, Erdélyi János közvetlenül megjelenését követően már olvassa, együtt Rousseau-val, Montesquieu-vel és Széchenyivel.

A legtöbb vidéki kaszinó könyvtárában megtalálható volt az Utazás Észak-Amerikában, de megvolt még az anyagi gondokkal küszködő Vörösmarty Mihály könyvtárában is. Teleki Sándor Oportóból keltezett levelében arra kérte nagyanyját, Teleki Józsefnét, hogy „Farkas Sándor (...) utazásait hozassa meg”. Bölöni nyomán írt Tarczy Lajos és az ő fordítása alapján tanította a Függetlenségi Nyilatkozatot Bocsor István, akik Petőfi Sándor pápai tanárai voltak - különösen Bocsor tekinthető a fiatal Petőfi mesterének. Olvasták az országgyűlési ifjak, a Társalkodási Egylet tagjai mind ismerték és gyakran idézték, csakúgy, mint az irodalmi diáktársaságok.

Ormós Zsigmond hangosan olvasta szobája falának, Goethe Wertherjétől többre tartva a művet, s nagy hatással volt Táncsics Mihályra, aki Buda-Pesti levelek című munkájában részletesen is foglalkozik Bölöni Farkas Sándor művével. Széchenyi al-dunai útján olvasta az Utazás Észak-Amerikában-t és szokatlanul meleg hangú levélben köszöntötte Bölöni Farkast Orsováról 1834. szeptember 10-én. A „drága könyvet” legkedvesebb kincsei között tartja számon: „Azon jó, mellyel telides teli van, oly világosan, annyi érdekekkel s oly kímélve közöltetik az olvasóval, hogy az áldott

mag, mely belőle váltig hull, még rosszabb földben is kikelne, mint a miénk”. Nem utolsósorban pedig a Társalkodóban cikksorozatot közöl, mely folytatásában egyenesen Farkas Sándor „Amerikai utazásának” forgatására biztatja a nyájas olvasót.¹¹

A sajtó

Az Amerika-kép forrásainak bemutatása nem lenne teljes, ha nem említenénk meg a magyar nyelvű újságok szerepét e kép kialakításában és formálásában. A cenzúra megléte miatt ugyanis egy speciális helyzet állt elő Magyarországon. A cenzúra szinte az összes politikai tartalmú hírt kiszűrte a lapok hasábjairól, így a birodalmi híryanagon belül a társasági események, esetleges természeti katasztrófák kivételével kevés dolog kapott publicitást. Viszont a nagyvilág eseményeire évtizedek óta nagy részletességgel, szorgalmasan reflektáltak a honi újságok. Így fordulhatott elő, hogy az Egyesült Államok a lapok révén majdhogynem állandóan az olvasó látókörében volt, még hozzá az átlagot bőven meghaladó terjedelemben és sokszor még a politikai tartalmú külföldi híryanag mellett politikai dokumentumok tartalmát is közölték. Észak-Amerika tehát, mint hivatkozási alap, analógia és agitációs eszköz egyben, belekerül a kor értelmiségének közte természetesen Kossuthnak és elvbarátainak érvelésébe is.¹²

A Kossuth által szerkesztett Pesti Hírlap sokszor utalt amerikai intézményekre és szót ejt Tocqueville De la démocratie en Amérique című munkája Fábián Gábor általi magyar nyelvű fordításának megjelenéséről is. Foglalkozik az állam és egyház viszonyával az Egyesült Államokban, kritikaként a magyar viszonyokra, utal az angol nyelv szerepére a magyar nyelv és a kisebbségi nyelvek relációjában és persze megtaláljuk a Pesti Hírlap hasábjain a sokat hangoztatott utalást a szabadság és függetlenség Amerikában kiteljesedést nyert formáira. Mindazonáltal a magyar publicisták - köztük a Pesti Hírlap írói - egységesen rónak fel az Egyesült Államoknak két dolgot, - a rabszolgaság engedélyezését a déli államokban és az indiánok kiűzése törzsterületeikről - amelyek csorbát ejtenék az Amerika által nyújtott követendő példa szépségén. Sokakból azért is váltottak ki

11 Závodszy Géza: Az Amerika-motívum és a polgárosodó Magyarország, Budapest, 1997, Korona Kiadó, 144-48.o.

12 Závodszy Géza: Az Amerika-motívum és a polgárosodó Magyarország, Budapest, 1997, Korona Kiadó, 180.o.

együttérzést a hazájukat vesztő, pusztuló indiánok, mert a Kölcsey által megidézett nemzethalál történelmi példáját adták.¹³

Az Amerikát-járó magyar utazók számára az ott tapasztalt addig elképzelhetetlen mértékű fejlődés azt bizonyította, hogy kiút Magyarország számára csak egy polgári társadalomban van, amelynek az alkotmányosság és az egyenlőség elvei alapján kell létrejönnie. Míg a harmincas évek a válság és az elmaradottság tudatosításával teltek, addig a negyvenes években reális esély mutatkozott a polgári átalakulás egyes elemeinek tényleges megvalósulására az enyhébb politikai légkörben. Ezzel párhuzamosan a közvélemény szándéka is érezhetően egyre inkább a gyakorlati megvalósítás felé kezdett irányulni. A negyvenes évek elején a büntetőjogi kodifikáció nem véletlenül került a reformtörekvések súlypontjába. Az 1839/40-es országgyűlés szerény reformjai és a büntetőjogban, különösen az eljárásban és a végrehajtásban tapasztalt feudális állapotok nyomán általánossá vált az a meggyőződés, hogy ez az a terület, ahol leginkább elmarad országunk a művelt világtól.

A büntetőjogi kodifikáció a törvény előtti egyenlőségért és a polgári jogegyenlőségért vívott küzdelem legális terepe lett a liberális reformerek számára. Bár a reformerek vezetői és a hivatásos jogászok a büntetőjogot és a végrehajtást, a börtönrendszert mindig együtt, egymással szoros összefüggésben látták, azonban a közvéleményben leghamarabb és legjobban a börtönjavítás eszméje vert gyökeret. (Az anyagi jogi, az eljárásjogi és a végrehajtási rész tagolása egyébként Szalay László nevéhez kötődik). A börtönjavítás egyszerre válhatott a felvilágosodásban gyökerező emberjavító optimizmus céltáblájává és a büntetőjog, valamint a jogbiztonság kiegészítő elemévé. Továbbá nem elhanyagolható szempont, hogy a börtönjavítás ügye lehetőséget biztosított - nem tisztán elméleti jellege folytán - a jogilag esetleg képzetlen, de az emberbaráti szempontok és az egyenlőség gondolata iránt fogékony emberek megragadására is. A börtönrendszer megújítása még az újkonzervatívok számára is elfogadható cél volt, mivel az, ellentétben például az esküdtszék bevezetésével, nem járt szükségképpen együtt a jogrend alapjainak megbolygatásával, mindent átformáló változásokkal.¹⁴ De nem gerjesztett nagy ellentéteket, olyan parázs vitákat sem, mint a halálbüntetés eltörlésének kérdése.

13 Závodszy Géza: Az Amerika-motívum és a polgárosodó Magyarország, Budapest, 1997, Korona Kiadó, 187.o.

14 Závodszy Géza: Az Amerika-motívum és a polgárosodó Magyarország, Budapest, 1997, Korona Kiadó, 203-204.o.

A börtönjavítás ügye egy az állam- és jogrendtől valamint a politikától viszonylagosan független területként mindenki számára támogathatónak bizonyult. Végül pedig a börtönügy volt az a terület, ahol a legtöbb és legegyszerűbb amerikai minták kínálkoztak. Akár utólag még hibának, szűklátókörűségnek, túlzott egyoldalúságnak is tűnhetne az a tény, hogy a közvélemény előtt a szakértők, véleményformálók az egyesült államokbeli börtönöket tanulmányozzák, népszerűsítik, vitatják vagy ajánlják követésre.¹⁵

Az Amerika-kép hatása a börtönügyre

Az amerikai minták

Bár eredetére több elmélet is létezik, legtöbbször a Quakerek vallási csoportjának tulajdonítják a javító rendszer feltalálását (system penitenciaire). Ez a humánus embercsoport a 18. század utolsó negyedében Pennsylvániában lépett fel a büntető törvények kegyetlensége ellen, s érte el, hogy a törvényhozás a halálos büntetést a legtöbb, a testit pedig minden esetben eltörölte, továbbá a nagyobb bűnöket elkövetők esetében azok magán cellába zárását rendelte el. Ebből, az elkülönítés elvéből kiindulva épült meg a walnutstreeti tömlöc, amit még sok másik hasonló elven épülő tömlöc követett szerte az Egyesült Államokban.

Kezdetben azonban ezek a tömlöcök sem tudtak jelentős sikereket felmutatni, építésük és használatuk eredményeképpen nem történt jelentős előrehaladás a korábbiakhoz képest. Az elkülönítés ötletének továbbgondolásával viszont megszületett a híres auburni vagy hallgató rendszer, ami az 1816-ban épített new yorki (auburni) börtönről nyerte elnevezését. A rendszer alapelve, hogy a rabok éjszakára teljesen el vannak különítve egymástól, nappal találkoznak, de néma hallgatásba kell burkolóznuk egész nap, s mindeközben kötelező a munkavégzés számukra.

Az auburni vagy hallgató rendszer gyorsan nagy népszerűségegre tett szert, számos új börtön épült az auburni elveket másolva. Maga New York városa is egy újabb börtön építését rendelte el. Ezt az új épületet az auburni intézet legendás igazgatója T. i. Lynds építtette a Hudson folyó partján

15 Závodszy Géza: Az Amerika-motívum és a polgárosodó Magyarország, Budapest, 1997, Korona Kiadó, 205.o.

száz rabbal, anélkül, hogy azok vasra lettek volna verve. Az így elkészült újabb new yorki börtön lett a Sing Sing, amit tehát azok építettek fel, akiket belezártak később.

Kialakult az Egyesült Államokban a fogházak egy másik fajtája is, amik a magány-rendszer elvén alapszanak, és első mintájuk a Pennsylvániában 1817-ben megépített Pittsburg. Minden fogoly külön elzárását rendelték el, úgy hogy a fogoly sem éjjel, sem nappal nem hagyhatja el a celláját, és munkát nem végez. Ez azonban gyors kudarcot hozott a remélt eredmények helyett, hiszen a munkavégzés nélküli magányra kárhóztatott foglyokon az örület jelei kezdtek mutatkozni. Ezért ezt az elképzelést módosítva nagyrészt a híres Livingston hatására az állandó elkülönítést megtartva, de a munkavégzés bevezetésével kezdték alkalmazni. A teljes elkülönítés elve miatt ezt a rendszert nevezik magány-rendszernek.

Az Amerikai Egyesült Államok ezt a két nagyhatású mintát csiszolta egyre jobbra a 19. század elejétől, s ezt a két mintát kínálta fel átvételre az őt figyelő európai államoknak, köztük Magyarországnak is. A hazai közvéleményben a magány-rendszernek akadt több támogatója, köztük például Szemere Bertalan, míg a hallgató-rendszert ugyan kevesebben támogatták, de olyan neves büntetőjoggal foglalkozó szakértők, mint Eötvös József emellett törtek lándzsát. A magány-rendszernek összességében azt tartották nagy előnyének a másikkal szemben, hogy a teljes elkülönítés miatt a rabnak alkalma sincs rosszabbá válni, mint volt és kihágások elkövetésére sincs alkalma. Az elkülönítés elve tehát önmagában a fegyelmezés problémáját is megoldja.

A mintaválasztás kérdése ennek ellenére sokáig nem dőlt még el, a börtönügyi törvényjavaslat kidolgozását megelőzően is számos támogatója volt annak az álláspontnak is, hogy mindkét rendszert ki kell dolgozni, mindkettőt adaptálni kell magyarországi viszonyokra, és majd a gyakorlat kiválasztja az életképesebbet.

A kodifikáció előzményei¹⁶¹⁷

A börtönök javításának kérdése nemcsak a közvéleményben, hanem láthatóan a törvényhozásban is felmerült, először az 1825-27-i országgyűlés alkalmával. Ugyanis már azelőtt is

16 Pulszky Ágost és Tauffer Emil: A börtönügy múltja, elmélete jelen állása, különös tekintettel Magyarországra, Pest, 1867, Emich Gusztáv 61-63.o.

17 Pulszky Ágost és Tauffer Emil: A börtönügy múltja, elmélete jelen állása, különös tekintettel Magyarországra, Pest, 1867, Emich Gusztáv 61-63.o.

régóta hallhatóak voltak Magyarországon a rendszerező jellegű büntető törvénykönyvet hiányoló hangok. A hiány pótlására az 1790. évi LXVII. törvénycikk bizottságot nevezett ki egy büntető törvénykönyv kidolgozására, amelynek munkálatait aztán később az 1825-27. évi VIII. törvénycikk által kinevezett bizottság vizsgálta meg, s talált végül elvetendőnek. Ez a bizottság egy új törvénykönyv kidolgozásának szükségességéről határozott, és egyszersmind a börtönök elmaradott állapotát felismerve, kerületi börtönök felállítását javasolta. Ezen bizottmány a működésének végső eredményét az 1832-36-i országgyűlés elé terjesztette ugyan, de azokról ott nem kezdődött tárgyalás. Az 1840. évi V. törvénycikkben nyert végre kifejezést ez a sokak által hangoztatott igény, szó szerint:

„A büntető törvénykönyvvel válhatatlan kapcsolatban lévő büntető és javító rendszer behozása iránti kimerítő véleményadás végett országos választmány neveztetetett ki.

I. §. Ezen választmány tekintetbe vévén a külföld jelesebb büntető s javító börtöneinek elrendezését, javaslatot készítsen az ország különös körülményeihez képest azon rendszernek legcélszerűsőbb módon, mi alakban lehető alkalmazása, az e végből szükséges fogházaknak hol, mennyi számban és mi módoni felállítása, azoknak felállítására, belső igazgatására és fentartására megkívántató költségeknek a lehetőségig közelítő kiszámítása felől, s az iránt is, hogy azon költségek honnan fedeztessenek.”

A választmány tagjait a császár jóváhagyásával nevezték ki. Az 1840. év előtt azonban már az irodalomban is észrevehetőek az e kérdés fejtegetése körüli mozgolódások, ami részére Bölöni Farkas Sándor már említett munkájával, a fentiekben fejtegetett módon jelölte ki az irányt. Ennek a mozgolódásnak az egyik első résztvevőjeként szólalt meg Zsoldos Ignác 1838-ban Néhány szó a közbátorságról című munkájával, amelyben a magánrendszer népszerűsítésére törekedett, miután dr. Sebedei Ferencz már egy hosszabb cikkben ismertette Tocqueville és Beaumont munkáját az amerikai fogházakról. Még ugyanebben évben Szemere Bertalan intézett egy rövid, de annál tartalmasabb munkát Borsod vármegyének a tömlöcügyben munkálkodó küldöttségéhez: Terve egy építendő javító fogházak a magánrendszer elvei szerint cím alatt. Majd fokozatosan a lapok és a folyóiratok hasábjain is egyre többen véleményt formáltak a témában, így többek közt Gorove István és Lugossy József is írtak erről az Athenaeum 1839. évi számaiban.

A különböző hatóságok szintén élénk érdeklődést tanúsítottak a börtönügy iránt; Gömör megye a javító rendszer szerint tervezett fogház felépítéséről határozott. Komárom megyének is ilyen irányú célja volt, és tervét az ebből a célból rendezett sorshúzás, táncmulatság és egyéb közadakozási formák által teremtett pénzügyi források segítségével valósította meg. Közben pedig más megyék is új dolgozóházakat, valamint javított állapotú fogházakat létesítettek.

Ilyen körülmények között gyűlt tehát össze az 1840. évi V. törvénycikk által kinevezett országos választmány 1841. nov. 28-án, Pesten és kezdte meg üléseinek hosszú sorát december 5-én Majláth György országbíró elnöklete alatt. Az ötödik ülésen, december 13-án került a különféle börtönrendszerek megvitatása terítékre. Miután a tagok előadták a különböző nézeteiket és a mellettük szóló érveket, a választmány meghatározta a fő irányvonalat. Kimondta, hogy: *„Legyen bár maga a büntetés a rabnak javítása, vagy ha ez talán elérhető nem volna, annak elkerülése a cél, hogy inkább elromolva a tömlöcből ki ne jöjjön (...) a magánrendszer az, mely már a maga alkotó és lényeges részei által kezességet nyújt az iránt, hogy büntető jellemét elveszteni nem fogja, más részről pedig a szigorúságnak az emberiség parancsávali összeköttetését lehetővé teszi”*.

A választmány munkálatainak alapját az összes törvényhatóság által börtöneik állapotáról beküldött kimutatások képezték, amiknek az elkészítését és elküldését az ország nádora tett rendeletében kötelezővé. Miután tehát elfogadták, hogy a magánrendszert választják az újonnan megalkotandó börtönszervezet alapjául, a IV. ülésben (jan. 8-án) alválasztmányt küldtek ki, hogy annak a részletes kidolgozását eszközölje. Ennek az alválasztmánynak a tagjai voltak Mednyánszky Alajos alkincstárnok elnöklete alatt: Gróf Zichy Ödön, Pejachevich János, Lusán Hermán, Olgyay Titus, Dubravitzky Simon, Fogthüey János, Palóczy László, Kollárik István, Hertelendy Miksa, Pitrof János és Lengyel Pál. Miután elvégezték a rájuk bízott feladatot, a teljes ülés jelenlétében ismét vitára került sor az addig elvégzettekéről, és egészen addig tartott ez, amíg az összes választmány - amely közben a büntető törvénykönyv anyagi jogi és eljárásjogi részét is kidolgozta - hatvan ülés után 1843. március 19-én be nem fejezte küldetését és fel nem oszlott.

Az 1843-as törvényjavaslat¹⁸¹⁹

A börtönügy általános elveit illetően - mint már erről fentebb szó volt - hosszú vita folyt, hogy a magán, vagy a hallgató rendszert fogadják-e el, végül egyedül Eötvös József ellenszavazatával a magánrendszer mellett voksolt a többség. Általános elvként kimondták még, hogy a magánrendszeren belül olyan fajta kerüljön kidolgozásra, amelyben a rabok munkára vannak kényszerítve. A munkára nemcsak büntetésekkel (sötétzárka) hanem deklaráltan kedvezményekkel is kívánták ösztönözni az elítélteket, a munkától való eltiltás pedig mint büntetés jelenjen meg kisebb vétségek esetében. A börtönök struktúráját törvényhatósági és kerületi börtönökre történő felosztásban határozták meg. A két börtöntípus közötti differenciálást pedig a fogság időtartama alapján kívánták végrehajtani. Elhatározták, hogy a rab számára adott munkamennyiséget kell megállapítani és, hogy a rab által végzett munka bérének egy része magát a rabot kell, hogy megillessen. A tervezet alapján a börtönök feletti felügyelet a helytartótanácsot illeti meg, és egy központi bizottság tagjai utazzák évente be a visszaélések elkerülése végett. A javaslat III részből, 18 fejezetből áll és összesen 387 §-ban szabályozza a szabadságvesztés büntetések végrehajtását.

Az első fejezet (1-7.§) rendelkezik a vádlott fogházba vitelekor és átvételekor alkalmazandó bánásmódról. A humanitárius szabályozói gondolkodás erősen érezhető ezeken a szabályokon. Például a vádlottat miután az igazgatóság elé járult és személyi adatait felvették, a fogház részéről ruhával látják el, amennyiben a saját ruhája nem lenne megfelelő. Pénzét is használhatja vagy akár a családjának is küldheti. A tisztaságra is gondot fordítanak, hiszen a vádlottat rendszeresen fürdetik.

A második (8-21. §) és a harmadik fejezet (22-30. §) az elzárt illetve a szabadon bocsátandó vádlottakról való bánásmódról ír. Itt, mivel még nem a büntetés-végrehajtás stádiumába tartozik, kényszerintézkedésekre, mint például a munkára való kényszerítésre sem kerül sor. Ha vagyontalan a vádlott, ruhával, étellel, gyógyszerrel is ellátja a fogház, természetesen mindezekkel saját pénzén is elláthatja magát, dolgozhat is ha akar, sőt még orvost is hívhat. Az istentiszteleten való

18 Kéthely Sándor: Az 1843. évi magyar büntetőjogi javaslat szerepe a magyar börtönügyben, Miskolc, 1925, Magyar Jövő Nyomdaüzem és Lapkiadó Vállalat, 3-11.o.

19 Kéthely Sándor: Az 1843. évi magyar büntetőjogi javaslat szerepe a magyar börtönügyben, Miskolc, 1925, Magyar Jövő Nyomdaüzem és Lapkiadó Vállalat, 3-11.o.

részvétel számukra is kötelező, de az oktatásban való még nem. Az e fejezet hatálya alá tartozókkal is csak vizsgálóbírói engedéllyel lehet beszélni, ez alól kivételt csak a nagyon súlyosan betegek kategóriája jelent. A fejezet intézkedései közé tartozik még az is, hogy a dohányzás, a zene, kopogtatás tilos számukra. Rendelkezésükre áll a fogház könyvtára, festhetnek, rajzolhatnak, de szabad levegőn csak orvosi rendeletre tartózkodhatnak. Általánosságban is úgy tűnik, hogy a humánus, testi-lelki egészséget szem előtt tartó rendelkezések meghatározó száma mellett, a mozgás, séta, szabad levegőn tartózkodás kérdéskörében a jogalkotó a kelleténél szigorúbban húzta meg a megengedett mérték határát.

A negyedik fejezet (31-40. §) az egyszerű fogságra ítélt rabokról, az ötödik fejezet (41-70. §) pedig a fél évnél rövidebb időnyi rabságukat a törvényhatósági börtönökben töltő rabokról rendelkezik. Többnyire itt is az első fejezetek intézkedéseit kell alkalmazni, kisebb- nagyobb eltérésekkel. Figyelemre méltó példának okáért az a rendelkezés, miszerint a rabokat nem lehet eltiltani a látogatásoktól, azokhoz a fogházigazgatóság ad engedélyt neki. A fogoly tarthat magánál írószereket és „töretlenül” kell kézhez kapnia leveleit, ahogy a kimenő leveleken sem érvényesül cenzúra. A foglyok lelki művelődése is fontos területként jelenik meg a szabályozásban, aki köteles tisztelettel fogadni a lelkész látogatásait. Saját költségére engedélyezett számára a festés, olvasás, rajzolás. Érdekes kiegészítés az az intézkedés, mely szerint, aki saját maga szerzi be a gyertyáját (magának fizeti), azt nem lehet annak használatában korlátozni. Az ezekben a fejezetekben érintett foglyok még csak a felkelés és a lefekvés időpontjában sincsenek kötve a börtönügyi szabályozási koncepció szerint, azt maguk számára szabadon választhatják meg, hacsak nincsenek a bírói ítéletben munkára kötelezve. Az emberi méltóság figyelembe vétele tehát ezekben a szakaszokban is messzemenőig megtörtént. Azonban ismét negatív vonásként említhetjük meg a szabad levegőn való tartózkodás tiltását (kivétel: orvosi rendelet) a fél évnél rövidebb időre elítéltek körében, a fél év feletti hosszúságú fogságok esetében szintén szigorúan szabályozott e tárgykör, de a tiltás helyett itt korlátozásról beszélhetünk (heti 2 alkalom van engedélyezve).

Az ötödik fejezet, a fentebb említettek szerint a fél évnél rövidebb időtartamra elítéltekre vonatkozik, akik törvényhatósági börtönökbe kerülnek. A törvényhatósági börtönbe történő megérkezéskor a rab, személyi adatainak felvétele után kötelezően intézeti ruhába köteles átöltözni. Betegsége esetén orvosi kezelésben részesül, ám a vagyonos foglyok itt is kezeltethetik

magukat bármely orvossal. Általánosságban elmondható, hogy a tisztálkodásra, hajvágásra, borotválásra nagy gondot fordít a törvényhatósági börtön. A rabot aztán saját, kijelölt „kamrácskájába” viszik, ahol először három napra teljesen magára hagyják, ételen és italon kívül semmi mást nem láthat addig. Történik pedig mindez azért, hogy a rabnak időt hagyjanak a gondolkodásra és esetlegesen egyedül a cella falai között magába szálljon.

Maga a cella szintén gondosan megtervezve bútorokat és használati tárgyakat tartalmaz, rend és tisztaság jellemzője egy fogoly kamrájának. Ékes bizonyítéka ennek az 54. § részletekbe menő rendelkezései, mely rendelkezések alapján például a rab felkelését követően egy óra időtartama alatt előírtan többek között „kamrácskájában mindent maga helyére rakogat, kitisztogat és seper, megmosdik, fésülködik s felöltözik”. A hely egyáltalán nem mondható kényelmesnek, de az emberi méltóságot sem sértő körülmények járnak egy rabnak. A kamrácskában van falba illesztett lapos vaságy szalmazsákkal és vánkossal, van lepedő és pokróc, van szék, asztal, mosdótál, seprő, szemétkosár és egyéb dolgok is. A szabályzat tervezetének kidolgozottságát, alaposságát és minden részletre kiterjedő figyelmét mi sem bizonyítja jobban, minthogy az 50. § nem felejt ki a kamrácska kötelező tartozékai közül a szőrkefét, a ritka és a sűrűfésűt valamint a köpöladácskát.

Az étkezés a berendezéshez hasonlóan az egyszerűség jeleit viseli magán, ugyanakkor egészségesnek mondható. Minden rab ugyanazt a napi adagot kapja, a másfél font „jól kisitott, egészséges rozskenyeret, már meghűlt állapotban” és délben egy ice „testtápláló” levest és főzeléket, melyre egynegyed fontnyi főtt hús is jár csont nélkül. Ivóvízből elegendő mennyiséget kell számukra biztosítani, fűszert pedig nem szabad az ételeikbe tenni. Az 51. § még azt is kimondja, hogy tekintettel kell lenni az ételek elkészítésekor a rabok különböző vallásbeli böjtjeire is.

A javaslat talán egyik legfontosabb pontja a rabok állandó munkáltatása. A munka megakadályozza a henye, és így a társadalmi életbe visszatérést megnehezítő életvitel kialakulását, de nemcsak fizikai, hanem lelki szükséglet is. A munka a fogoly számára rögtön az első, elmélkedésre szánt három nap után megkezdődik, amikor is a börtönigazgató tudatja a rabbal, hogy mit kell dolgoznia. Megkapja a munkavégzéshez szükséges eszközöket, és ha kezdő a kijelölt

mesterség űzésében, egy rövid képzést is tartanak számára a munkába való bevezetésként. A munkaidő kifejezetten hosszú, télen 11 és fél, nyáron 12 óra hosszú, természetesen ez az időtartam megszakításokkal együtt teljesítendő, nem egyfolytában. A rabok nem fogyaszthatnak szeszes italokat sem munka közben, sem egyébként (kivétel: orvosi rendeletre), valamint a munkafajták közül ki van zárva a nagy zajjal vagy tűzolvastással zajló feladatok végzése számukra. Az összes rab munkateljesítményéről naplót vezetnek, a munkáért járó bérből pedig az egyötöd rész illeti meg a rabot és négyötöd a börtön közpénztárát. A pihenésre szánt időt a foglyok nemesítő tartalmú olvasmányokkal töltik és kötelező számukra az istentiszteleten történő részvétel is, az izraelita raboknak pedig saját vallási alkalmak, ünnepeik megtartására is alkalmat kell biztosítani a 63. § szerint.

A hatodik fejezet (71-86. §) a félévi vagy annál hosszabb idejű szabadságvesztés büntetésre ítélt személyekre vonatkozó szabályokat gyűjti össze. Elítélésük időtartamából következően ők büntetésüket a kerületi börtönök valamelyikében töltik le. A rájuk alkalmazandó rendelkezések nagyrészt azonosak az ötödik fejezetben szabályozott törvényhatósági börtönben lévő foglyokéival, így megegyeznek ruházkozásban, ételmezésben, felkelésük, lefekvésük idejében, foglalkoztatásukban, valláserkölcsi oktatásukban. Különbséggént jelenik meg viszont, hogy a kerületi börtönök rabjai semmiképpen nem viselhetik saját ruhájukat, viszont heti kétszer egy óráig mozoghatnak a szabad ég alatt.

A hetedik fejezet (87-108. §) a kerületi börtönök fegyelmezési rendjét szabályozza. Általánosságban elmondható, hogy csekélyebb kihágások esetén az igazgatóság részesíti feddésben annak elkövetőjét. Amennyiben újabb kihágás róható fel a már megfeddett személynek, a főtt étel egy napi elvonása vagy egy napi böjt kenyéren és vízen, vagy az ágy éjszakára való megvonása lehetnek az ezúttal alkalmazást nyerő szankciók. Többszöri ismétlődés esetén az előző büntetések hosszát ki lehet terjeszteni 3 napra, vagy akár 3 napi sötétzárka is eszközölhetővé válik. A csend megzavarása, a tiltott közlekedés és a munkakerülés sötétzárkás, ágymegvonásos, böjtös, vagy akár koplaltatásos büntetést is eredményezhetnek. Ugyanezeket a szankciókat alkalmazzák a kincstári tárgyak szándékos megrongálója és a tisztviselőkkel szemben engedetlenséget vagy tiszteletlenséget tanúsító személyekkel szemben, sőt amennyiben ez utóbbi tettelegességig fajul, 30 napi sötétzárkára súlyosbodhat a büntetési tétel. A fegyelmezés irányítását egy 3 főből álló bizottság végzi, melynek

tagja a fő és az aligazgató valamint a jegyző. Mindhárom főnek bírósági esküt kell tennie beiktatása alkalmával. Az általuk meghozott ítélet azonnal alkalmazást kell, hogy nyerjen, egyedül egy kötelező orvosi vizsgálat előzi meg az azonnali végrehajtást.

A javaslat nyolcadik fejezete (109-112. §) a törvényhatósági börtönökben fenntartandó fegyellemmel kapcsolatosan tartalmaz szabályokat. A kilencedik, tizedik, tizenegyedik és tizenkettedik fejezetek szervezeti szabályok sokaságát tartalmazzák, a tizenharmadik fejezet (175-323. §) pedig a kerületi börtönök tisztviselői személyzetének szóló szolgálati utasításokat foglalja magába.

A javaslat tizenegyedik fejezete (324-343. §) az egész börtönrendszer felügyeleti jogát a királyi helytartótanács számára biztosította. A helytartó tanácson belül alakult központi bizottság hat tanácsosa közül (egymást váltogatásával) négynek egy az orvosi személyzetből maguk mellé vett valamely taggal évente legalább egyszer meg kellett vizsgálnia a kerületükbe eső börtönöket. A javaslat tehát a humánus intézkedések tényleges betartatását is biztosítani szeretne volna a szigorú ellenőrzés segítségével.

A tizenötödik és tizenhatodik fejezetek (344-371. §) a börtönök építtetésével kapcsolatosan sorol fel intézkedéseket. A rendelkezések alapján elmondhatjuk, hogy a fogházakat és a börtönöket úgy kellett volna építeni, illetve a meglévőket átalakítani, hogy megoldható legyen falai között a magánzárka rendszer (éjjel-nappali elkülönítés a foglyok között külön cellák segítségével). A korabeli viszonyokhoz képest az előírt kamrácskák humánus érzelmű alkotókra utal. Egy zárka két öl, két láb hosszú és széles, magassága egy öl, négy láb. A javaslat elrendelte azt is, hogy a zárkának elegendő világosságot kell kapnia továbbá, hogy téli fűtését is célszerűen oldják meg. Előírták fürdőszobák, klozet és kamara, konyhák, sütőkemencék, mosdóhelyek, kórház, kápolna, sétahelyek építését és felszerelését is. A javaslat tizenhetedik fejezetében (372- 380. §) tíz kerületi börtön felállítását rendelte el, mindegyikben 500 zárkával.

A már említett tizenhatodik fejezet az eddig leírtakon kívül a börtönök felállításának és üzemeltetésének költségeivel kapcsolatban is tartalmaz néhány érdekes rendelkezést. Azt írja ugyanis elő, hogy az előbb felsorolt két tényezőtől adódó költségeket törvényhatósági intézmények esetében nemesek és nem nemesek vagyoni állapotukkal arányban közösen viseljék kivétel és

különbség nélkül. A kerületi börtönök felállításának költségeit a királyi pénztár viselje, míg a fenntartással kapcsolatos költségeket a törvényhatóságok kell, hogy állják saját pénztárukból, ami ismét nemes és nem nemes megkülönböztetés nélküli terhelését jelenti.

Fontos még megemlíteni, hogy a javaslat tárgyalásakor indítványt nyújtottak be arra a célra, hogy a kerületi börtönök mellé javító iskolákat is létesítsenek, melyben a 16 éven aluli bűnösök külön, megfelelő bánásmód mellett részesülnének nevelésben, taníttatásban. Az ilyen irányú tervek végrehajtására nem került sor, de ez utóbbi intézkedések mind szembeütően tükrözik az 1843. évi börtönügyi javaslat haladó, demokratikus jellegét.²⁰

Amerikai és magyar közös vonások

Az elkészült 1843. évi börtönügyi törvényjavaslat számos közös vonást tartalmaz a szabadságvesztés büntetés szabályozásának körülményeiben azokéval az amerikai börtönökével, amelyeket a magyar Amerika-járók közvetítésével ismert meg a hazai, reformkori közvélemény. Az azonosság nem lehet meglepetés, ismervén azt a tényt, hogy a törvényjavaslat megalkotása egyenesen amerikai mintára történt, de mégis újszerűnek hat, az a perspektíva, amiben az egyes konkrét, aprólékos intézkedések szintjén vesszük észre az azonos problémára hozott azonos megoldásokat.

Jellemzést ad az Egyesült Államok fogházainak rendszeréről Mokcsai Haraszthy Ágoston Utazás Északamerikában című könyvében, azzal a kikötéssel, hogy „a szokások és a rendszabályok nemcsak minden statusban, hanem majd minden fogházban különbözők”. Haraszthy írj, hogy a raboknak minden napra megszabott munkájuk van, továbbá mindenki egymaga eszik és alszik a szobájában. Említést tesz arról is, hogy vasárnap különböző vallású papok látogatják a vallásos rabokat és nemcsak a vallás, de az erkölcs kérdéseiben is elbeszélgetnek velük és útmutatást adnak számukra. Ez eddig akár az 1843. évi börtönügyi javaslat nyomán felépülő, provizórikus fogházzal történő beszámoló tartalma is lehetne. Azonban nem lehet teljes az azonosság, hiszen Mokcsai egy hallgató rendszerű fegyintézet szabályairól ír, ellentétben az 1843-as magyar magánrendszerű koncepcióval. Kifejezetten érdekes az a különbség, hogy az amerikai rendszer a fogoly napirendjébe

20 Kéthely Sándor: Az 1843. évi magyar büntetőjogi javaslat szerepe a magyar börtönügyben, Miskolc, 1925, Magyar Jövő Nyomdaüzem és Lapkiadó Vállalat, 3-11.o.

illetve, kötelező jelleggel napi sétát eszközöltet a szabad levegőn, s közben az egyébként humánus magyar szabályozás ugyanebben a kérdéskörben a lehető legmegszorítóbban értelmezi a humanitás fogalmát.

Böloni Farkas Sándor közvetítésével a Charlestownban található állami börtön szabályaiba nyerhetünk betekintést. Böloni több oldalon keresztül, részletesen ismerteti az egyébként hallgató rendszerű fegyintézet szabályait. Ám, e fogalmi különбözés ellenére, akár egészen konkrét szabályokban is azonosságot találhatunk a két rendszer között, hiszen bár más-más válfajok, mindkét típus a javító fogház, a poenitentiarius intézet eszméjén belül született. Legelőször is szembeötlő, ahogy Charlestownban, csakúgy, mint itthon nagy hangsúlyt fektetnek a tisztaságra és a börtönbe bekerülésekor rögtön megfürdetik és tisztába teszik az újonnan bekerülőt, valamint egy köntöst adnak rá, hasonlóan a magyar törvényhatósági börtönökbe kerülőknél elképzelt szabályozáshoz. A charlestowni börtönbe bekerülő rabot ezután is olyan események érik, mint érnék egy 1843-as alapon épült börtönben: az első pár napot a cellájában kell töltenie, munkát jelölnek ki számára, amihez ha nem ért, először beletanítatják s nem utolsósorban ugyanúgy fél óra pontossággal megszabják a napirendjét, amelynek megszegése súlyos büntetést vonna maga után. Legvégül pedig észrevehetjük azt, amit már Haraszthy Ágoston is segített észrevennünk: az amerikai börtönök ugyanolyan, sőt talán még egy kicsit nagyobb hangsúlyt is fektetnek az elítélt erkölcsi nevelésére és vasárnaponkénti istentiszteleteire, rendszeres imádkozására, mint amelyet az 1843. évi magyar javaslat.

A mintakövetés véget ér

Az 1843-as javaslat sorsa

A javaslatot az 1843. május 14-én Pozsonyba összehívott országgyűlésen a királyi propositiók első pontja szerinti tárgyalás és határozathozatal céljából előterjesztették s a tárgyalására is sor került, melynek alkalmával ismét előkerült az a kérdés, hogy vajon a magán vagy a hallgató rendszert fogadják-e el. Nagy tudományt és széles tárgyismeretet tükröző szónoklatokra adott ez alkalmat az Országgyűlés ülésén. A kérdés fejtegetésébe bocsátkozott igen mélyen gr. Apponyi

György, gr. Barkóczy János, gr. Szécsen Antal, br. Eötvös József - ő a hallgató rendszert támogatva. A viták eredményeképpen végül mind a főrendek, mind a Karok és Rendek a magánrendszerben egyeztek meg.

Azonban amint érdemi tárgyalásokra került sor a javaslattal kapcsolatosan, egyből nagy véleménykülönbség támadt az alsó- és felsőház között, az elsődlegesen felállítandó minta-börtönök száma, helye és a költségek kérdéskörében. „Sok időt emésztettek fel a (...) börtönrendszer feletti viták”,²¹ de végül mégis sikerült megegyeznie a két Táblának az ügyben és az amúgy semleges területnek számító javaslatot felterjesztették a király elé. A végül a felső Tábla által is elfogadott javaslatot a november 5-i országos gyűlés terjesztette fel - a nádor és a primás aláírásával - szentesítésre. Az udvari kancellária a javaslat adminisztratív részét szentesítésre ajánlotta a Felsőháznak, azonban az ügynevezett elméleti részt a következő Országgyűlésre kívánta utalni. A király végül a az 1844 november 7-én kelt, a felterjesztésre rávezetett hátirattal az egész javaslattól megtagadta a szentesítést. Tette mindezt arra való hivatkozással, hogy a javaslat nagy része a végrehajtó hatalom területéhez tartozik, s így inkább a Helytartótanácsot utasítja a szükséges változtatások megtételére.

Az óriási lelkesedéssel megindult börtönügyi reform, az annyi buzgalommal, odaadással kidolgozott törvényjavaslat tehát az utolsó ponton fennakadt. A királyi szentesítés megtagadása egy ilyen emberies, a politikától távol álló, üdvözlendő reformtól nagy lehangoltságot keltett az Országgyűlés tagjai között, s a börtönügy iránti buzgalmat és érdeklődést egy csapásra megsemmisítette.²² Arról, hogy milyen állapotban hagyta ekkor börtöneinket a törvényhozás, arról ennek az országgyűlésnek a felirati javaslata tanúskodik, mely így hangzik:

„különösen siralmas és közaggodalmat okozó a tömlöczök állapot a hazánkban, mert azonkívül, hogy ezekben a fegyelem, törvényhatóságokként egyenetlenül változván, a hasonló bűnösök, e körülménynél fogva szükségképen a különböző mérték, és így különböző igazság szerint lakolnak, bennök sem a büntetés jogszerű céljaira nem fordíttatik figyelem, sem elkülönzés vagy gondos osztályozás által nem kíméltetnek, s nem őriztetnek az el zártak jó eredményei, se

21 Szombathelyi Antal, Tomcsányi József: Követ-jelentés az 1843-44ki Országgyűlésről, Pest, 1845, Hartleben Konr. AD, 42.o.

22 Finkey Ferenc: A börtönügy haladása az utolsó száz év alatt, Budapest, 1930, Magyar Tudományos Akadémia, 26.o.

nincsenek jelen azon feltételek, melyek mind a testi egészség, mind az erkölcsi tisztaság vagy megőrzésére vagy visszaszerzésére okvetlenül megkívánatnak. Végtelenül terjed a volt fegyencek gonoszsága a társaság tagjainak hosszú láncolatán, e veszély napról napra nő a szerint a mint az ipar és kereskedés éledvén, az érdekek és szükségek közelebb súrlódásba jönnek; a mint a népesség szaporodván, sűrűdik az elem, melyben a rossz és vétkek megfogamzhatik, és tovább harapódzhatik.”

Végül tehát kudarcra ítéltetett ennek az újító, amerikai példán épített elképzelésnek a megvalósulása, s ezzel egy időre a magyar állam- és jogtörténetben az amerikai minta követése, s - ami még sajnálatosabb - a börtönügyi fejlődés is félbeszakadt. De érdemes Haraszthy Ágoston szavainak szemszögéből is megvonni a reformkori börtönjavító törekvések mérlegét: „Nemcsak mi magyarok, hanem a művelt Európa többi országai is tanulhatnak az amerikaitól, s mint valóban már Németországból, Helvetiából s Angliából tudós férfiak csupán a büntető rendszer és fogházak vizsgálása végett látogatók meg az éjszak-amerikai szabad statusokat.”²³ Bár a többi állam büntetés-végrehajtására is jelentős befolyással bírt az Amerikai Egyesült Államok példája, a kor Európájában, mégis csak a magyar javaslattal jutottak a reformeszmék a kodifikáció szakaszába. Bár más népek utazói is ott jártak és beszámoltak az amerikai börtönállapotokról, mégis a magyar utazók beszámolóiból kiinduló magyar reformkori közvélemény volt az, aki leghűebben, leghamarabb követte az amerikai mintát és megalkotta az 1843. évi törvényjavaslatot. Az 1843-as törvényjavaslat - amelyet Mittermeier német jogtudós a kor legeredetibb törvényalkotási kísérletének tart - olyan szellemi termék, amely méltán foglal el kiemelt helyet a magyar jogtörténetben.

Irodalomjegyzék

Závodszy Géza: Az Amerika-motívum és a polgárosodó Magyarország, Budapest, 1997, Korona Kiadó

Bölöni Farkas Sándor: Utazás Észak-Amerikában, Kolozsvár, 1835, ifj. Tilsch János

Gál István: Magyarország és az angolszász világ, Gál Ágnes - Gál Julianna - Frank Tibor (szerk.), Budapest, 2005, Argumentum Kiadó-OSZK

Mokcsai Haraszthy Ágoston: Utazás Éjszakamerikában, Pest, 1850, Heckenast

Kéthely Sándor: Az 1843. évi magyar büntetőjogi javaslat szerepe a magyar börtönügyben, Miskolc, 1925, Magyar Jövő Nyomdaüzem és Lapkiadó Vállalat

Finkey Ferenc: A börtönügy haladása az utolsó száz év alatt, Budapest, 1930, Magyar Tudományos Akadémia

Pulszkyky Ágost és Tauffer Emil: A börtönügy múltja, elmélete jelen állása, különös tekintettel Magyarországra, Pest, 1867, Emich Gusztáv

Szemere Bertalan: Terve egy építendő javító-fogháznak a magányrendszer elvei szerint, Kassa, 1838, Werfer Károly Könyvnyomó Intézete

Eötvös József - Lukács Móric: Fogházjavítás, Pest, 1842

Széchenyi István: Hitel, Pest, 1830, Petrózai Trattner J. M. és Károlyi István Könyvnyomtató-Intézete

Széchenyi István: *A Kelet Népe, Pozsony, 1841, Wigand*

Kuthy Lajos: Polgári szózat Kelet népéhez, Pest, 1841, Heckenast

Szombathelyi Antal, Tomcsányi József: Követ-jelentés az 1843-44ki Országgyűlésről, Pest, 1845, Hartleben Konr. AD

Dessewffy Aurél: Jegyzetek a börtönrendszer ügyeiről. In: Publicistai dolgozatok, 1887, Ferenczy József

Szalay László: Büntető törvénykönyv IV. In: Publicistai dolgozatok, Pest, 1847, Heckenast

Balla Károly: Vélemény a büntetésmód javítása iránt, Pest, 1841, Trattner-Károlyi

B. Eötvös József: Kelet népe és a Pesti Hírlap, Pest, 1841, Landerer és Heckenast

Kossuth Lajos: Felelet Gróf Széchényi Istvánnak, Pest, 1841, Landerer és Heckenast

